

כ"ז אייר תשע"ד
27 מאי 2014
תיק מס' 74052

פסק דין

לבין
הנתבע

בעניין שבין
התובע

א. רקע

אדם סייע לאחיו ברכישת דירה בסכום של 160,000 ₪. המקבל, שהוא יוזם ההליך שבפנינו, טען שהכספים כולם ניתנו לו במתנה גמורה, והוא אינו חייב להשיבם. בקשתו מבית הדין לקבוע שאינו חייב את הכספים שקיבל, שכן הם ניתנו לו במתנה. לעומת זאת, הנותן טוען שמתוך הכספים הוא נתן 100,000 ₪ על מנת שיושבו לו "לכשירחיב" למקבל. הוא מודה שהמקבל אינו חייב את הכספים כעת. הוא ביקש השתתפות המקבל כעת בסיוע כספי לסבתא שלכם שצריכה סיוע, משום שמדובר בכספי מצווה ועל כן חשב שהדבר יקל על המקבל לשלם. הצדדים חתמו על הסכם בוררות המסמך את בית הדין להכריע בסכסוך.

ב. טענות הצדדים

לטענת הנותן רצה לעזור לאחיו ברכישת הדירה. אכן, את 60,000 ₪ הראשונים, נתן במתנה. אך 100,000 ₪ שנתן אחר כך, לא נתן במתנה, והוא מבקש לקבל את הכסף בחזרה. הוא אמר כך לאחיו בנסיעה משותפת שלהם לקניות במגה. הוא נוטה לכך שהנסיעה היתה לפני העברת ה-100,000 ₪. בכל אופן הוא טוען שהסביר זאת לפני העברת הכסף, בסגנון כזה או אחר. לשאלות בית הדין ענה הנתבע שהוא אינו מבקש לקבוע זמן נקוב לפירעון, אלא רק שייקבע שכאשר אחיו יוכל ויירווח לו, הוא יחזיר לו את 100,000 ₪, שכן סכום זה לא ניתן לו במתנה. לדבריו של המקבל הוא ואשתו רכשו בית. בתחילה הוא ביקש מאחיו שיעזור לו במימון כל קניית הבית וילווח לו את כל הכסף בהלוואה ללא ריבית. בסופו של דבר התבטאה עזרת האח בסך 160,000 ₪, כשלטענתו כל הסכום ניתן לן במתנה. הוא תומך טענה זו בעובדה שלא נכתב שטר על ההלוואה, והדבר מוכיח שהייתה זו מתנה גמורה ולכן אין לו כל חובה להחזיר את הסכום הנתבע. לטענתו אילו היה יודע שמדובר בהלוואה לא היה רוכש את הבית.

ג. האם היתה התחייבות של הנותן לתת את הסכום כמתנה?

בעניין הנסיעה ל"מגה" לכאורה קיימת מחלוקת בין האחים.

לטענת הנותן הנסיעה הייתה לפני נתינת הכסף ובה הובהר ש-100,000 ₪ הנם הלוואה, ואילו לטענת המקבל רק אחרי נתינת הכסף (בתקופה האחרונה) הוא התבקש להחזיר אותו. לדבריו, מעולם לפני נתינת הכסף לא נאמר שזו הלוואה ולא מתנה, אדרבא, טוען המקבל שהיה ברור שסכום זה כמו סכומים רבים אחרים שנתנו על ידי אחיו ניתנים במתנה ולא בהלוואה. המקבל, טען שהסביר לאחיו, שאילו היה יודע שמדובר בהלוואה כלל לא היה קונה כלל את הבית.

לתובע אין ספק שמראש אמר הנתבע לתובע שהוא יסייע לו בסכום הנדרש לקבלת משכנתא. כאשר, הסכום שעל הקונה להעמיד – 30% מערך הדירה, כדי לקבל את יתרת הסכום במשכנתא.

משמעות טענה זו היא לכאורה, שאף אם לפני העברת סך 100,000 ₪ אמר המקבל שהוא אינו מעוניין לתת סכום זה כמתנה – סוף סוף כבר התחייב קודם לכן לכך. ומכאן, שאם יחייב בית הדין את המקבל לשלם את הסכום, הרי שנגרם לו נזק.

בית הדין דוחה טענה זו. גם אילו אמר הנתבע לתובע שהוא יתן לו 160,000 ₪ במתנה, הוא רשאי לחזור בו מאמירה זו (שו"ע חו"מ רד, ח). על כן המקבל לא יכול לטעון כנגד חזרה זו, ולא היה רשאי להסתמך על דבריו של אחיו שיתן לו את הכסף במתנה (גם אם אמר כך). כמו כן, אין ברכישת הבית נזק אלא תועלת, גם אם יידרש בעתיד לשלם כספים שקיבל כיון שאין תביעה להשבה מיידית של הסכום.

ד. טענת מתנה – טענה גרועה היא

כאמור עיקר הדיון שבפנינו עוסק בשאלה של קביעת מעמד הכסף שניתן מהנותן למקבל: הלה אומר הכסף ניתן לך בהלוואה, והלה אומר לא בהלוואה מדובר אלא במתנה. נדון בתחילה במחלוקת מתוך נקודת הנחה שמדובר בהכחשה רגילה ומלאה.

מעמדה של טענת מתנה מתברר בטור חושן משפט (הלכות טוען ונטען סימן עה) בסוגיית מודה במקצת. שם נקבע, שאם אדם נתבע על יד חברו, והלה "השיב: 'אין לך בידי כלום' או שטען: 'יש לי בידך כנגדו כסות או כלים' או שאומר: 'אמת היה לך בידי אבל אתה מחלתו או נתתו לי במתנה', כיון שכופר בכל פטור משבועה מן התורה אבל חכמים חיבוהו לישבע וזהו שנקרא שבועת היסת".

וכן נפסק בשולחן ערוך (סימן עה סעיף ז):

מנה לי בידך, אין לך בידי כלום; או שטען: יש לי בידך כנגדו כסות או כלים, או שאמר: אמת היה לך בידי אבל אתה מחלתו או נתתו לי במתנה, כיון שכופר בכל, פטור משבועת התורה ונשבע היסת. ואפילו שנים מעידים שהלוהו, ואינם יודעים שפרעו, נאמן בשבועת היסת לומר: יש לי בידך כנגדן או מחלת לי.

ובספר הדרישה ובספר הסמ"ע כתב מחברם (רבי יושע וולק הכהן) שאף על גב שאין זה מדרך בני אדם למחול וליתן במתנה נאמן הנתבע בשבועת היסת.

(1) שיטת הש"ך – נאמן בטענת מתנה רק אם יש מיגו

הש"ך במקום (חוי"מ עה, ס"ק כב) מעיר שהנתבע אינו נאמן לטעון 'יש לי בידך כנגדו או אתה מחלתו לי או נתת לי במתנה' אלא כשיש בידו מיגו לומר 'לא היו הדברים מעולם' או שיש בידו מיגו לומר 'פרעתי'. מקורו מדברי המרדכי (בבא בתרא, בסוף אות תסי"ט שכתב כן בשמו של המהר"מ מרוטנברג) שהסביר שאדם אינו נאמן לומר 'פרעתי בתוך זמני' במיגו שמחלת לי משום שטענת מחילה היא טענה גרועה ואינו נאמן אלא במיגו שפרעתי. ובתוך זמנו שאינו נאמן לומר פרעתי אינו נאמן לומר מחלת לי. מכאן הסיקו הראשונים שאדם אינו נאמן לומר מחלת לי רק במיגו דפרעתי.

הש"ך השווה דין טענת 'נתתו לי במתנה' לטענת 'מחלת לי', והוא סובר שגם בטענת מתנה נאמן רק אם יש לו מיגו. סברת הש"ך היא שכמו שטענת מחילה היא טענה גרועה שאין דרך בני אדם למחול ללא סיבה, כך אין דרך בני אדם ליתן במתנה.

(2) קבלת טענת מתנה בסוגיית סיטראי

היה מקום לשאול על דברי המרדכי והש"ך מסוגיית "סיטראי" כפי שנפסק בשולחן ערוך (חושן משפט סימן נח סעיף ב):

אם ראוהו נותן לו מעות, ולא ידעו אם בתורת פרעון או בתורת פקדון או בתורת מתנה, ... ואם אמר: פרעון של חוב אחר הוא, הרי זה נאמן, ונשבע ונוטל מה שבשטר, שהרי לא פרעו בעדים, **מתוך שיכול לומר: מתנה נתנם לי**, נאמן לומר: פרעון של חוב אחר הוא.

כלומר, לווה בשטר הביא עדים שראו אותו נותן כסף למלווה והעדים לא ידעו תמורת מה נתן הלווה למלווה את הכסף. אם המלווה, בעל השטר, טוען שהתשלום היה עבור חוב אחר הוא נאמן במיגו שהיה יכול לטעון שהלווה נתן לו את הכסף במתנה. מכאן נלמד שאדם נאמן לומר ביחס למעות שקיבל – מתנה קיבלתי.

אמנם, הטור בשם הרא"ש והרמב"ן חלקו על כך וכן פסק הרמ"א להלכה. אולם, זאת דווקא במקרה האמור שם, כיון שאין דרך האדם ליתן מתנה ולהשאיר בעין את חובו. אבל שלא על רקע חוב לכאורה גם הם יודו שטענת מתנה היא טענה ראויה להפטר בעזרתה ממון. וכבר הקשה כן בספר שער המשפט (סימן עה ס"ק ד).

(3) תירוץ שער המשפט

שער המשפט בתירוץ הראשון, מיישב קושייה גדולה זו וכותב שרק במקום שיש שטר ביד המלווה ובכל זאת הלווה נותן מעות בסתם בפני עדים – יש אפשרות שנתן לשם מתנה, כיון שלא פירש שהוא נותן לשם הפירעון. אבל כשאין ביד המקבל שטר שהלווה אמור לדרוש אותו בתמורה לפירעון, טענת מתנה אינה מתקבלת.

דהיינו המחלוקת בסוגיית סיטראי הייתה דווקא משום שיש שטר: לדעת והשולחן ערוך יש מקום לומר כיון שהלווה לא פירש שהוא נותן לשם הפירעון מוכח הדבר שהוא נתן לשם מתנה. לעומת

זאת, לדעת הרמ"א שבמקום שאדם חייב ושילם כסף ודאי היה זה לשם פירעון שהרי לא יתן מתנה ויישאר חייב בשטר.

לפי תירוץ זה, כשסברות אלה אינן קיימות טענת מתנה היא טענה גרועה ואין אדם נאמן בה אלא במקום שיש לו עליה מיגו. עד כאן הסבר הדברים לשיטת הש"ך.

(4) נראה שבנדון דידן, אין מיגו של לא לוייתי או פרעתי בניני לבינו

טען המקבל – אילו מטרת העברת הכספים היתה הלוואה, היינו עושים שטר על הדבר. ולעניינו היה ניתן לומר לכאורה, שכיוון שמדובר בהלוואה בעל פה – הרי יכול היה המקבל לומר: 'לא לוייתי', או לטעון 'פרעתי', על כן יש כאן מיגו, מכוחו הוא גם נאמן בטענת מתנה אפילו לשיטת הש"ך.

אמנם, להלכה נראה שאין בנדון דידן מיגו. כיום, העברת סכומים בסדר גודל כזה, אצל אנשים מן היישוב, נעשית בצורה מתועדת. ניתן לראות את ההעברה הבנקאית, את ההפקדה וכד'. על כן, אין ספק שיש רישומים המוכיחים את התשלום הראשוני (כך שלא ניתן לומר – לא לוייתי). כמו כן, אילו טען המקבל 'פרעתי' – נדרש היה על ידי בית הדין להביא הוכחות להעברת הכספים, למשיכתם מן הבנק וכד'. כללו של דבר, אדם מן היישוב אינו יכול לטעון, ולא היה גם מעיז לטעון פירעון של 100,000 ₪, ללא כל אסמכתא לדבריו (גם אם לא נדרש היה להביא 'עדי פירעון'). על כן נראה, שלשיטת הש"ך, שטענת מתנה טענה גרועה היא – המקבל אינו נאמן בטענתו.

נשלים את הדברים ונאמר, שאנו דוחים את הראיה שהייתה כאן מתנה מכך שלא נעשה שטר. בין אחים בוודאי מקובל להלוות ללא הסכמים ושטרות.

(5) שיטת שער המשפט – נאמן בטענת מתנה גם בלא מיגו

אמנם השער המשפט שם למסקנה חולק על הש"ך וסובר שאין להשוות בין טענת מחילה לטענת מתנה. לדידו – למרות שאין אדם נאמר בטענת "מחילה" אדם נאמן בטענת מתנה אף כשאין לו מיגו. הוא מתבסס כאמור על סוגית "סתראי". להלן נדון בדין כאשר יש חיוב שבועה.

ה. טענת מתנה בין בני משפחה

לכאורה, ניתן היה לומר, שלמרות שטענת מתנה טענה גרועה היא (לפחות לשיטת הש"ך), הרי בנדון דידן מדובר בבני משפחה קרובים מאוד, ועל כן יש אפשרות להניח שכספים שניתנו בין אחד לשני – ניתנו במתנה גמורה. והנה מצינו גם בטענת מתנה שתי דרגות, מתנה שבדרך כלל נהוגה בתוך המשפחה ומתנה גדולה מאד שגם בתוך משפחה אין דרך לנותנה (אלא בהורים המשיאים את בניהם שדרכם להתחייב זה לזה להעניק לילדיהם בשעת נישואיהם).

כך כתב בעל הישועות יעקב ביישוב סתירה לכאורה בין פסקי השו"ע.

מצד אחד, בשולחן ערוך אבן העזר (סימן נ' סעיף ב') שם פסק המחבר שהמקדש את אחותו – המעות הן מתנה מפני יודעים שאין קידושין תופסין בעריות ואין זה אלא טועה אלא גמר ונתן לשם מתנה.

ומסביר שם הישועות יעקב על פי הרא"ש שמחלקים בין אחותו 'דעביד אינש דיהב מתנה לאחותו ולא עביד אינש דיהיב מתנה לנוכראה", על כן מקדש אישה זרה שאין לו בה תפיסת קידושין – כסף הקידושין יחזור אליו ואילו מקדש אחותו שאין לו בה תפיסת קידושין – אנו אומרים שמן הסתם הכסף ניתן לה במתנה.

מצד שני, מצינו הלכה מפורשת שאין קרובים נותנים כספם במתנה. כך נפסק ברמ"א חושן משפט סוף סימן רט"ז "האומר לחברו אכול עמי צריך לשלם לו" ולא אמרינן שמאכיל לחתנו עם בתו יותר מזמן שקצב לו מזונות, צריך לשלם לו מזונותיו כשיתבע ממנו אבל לא מזונות אשתו ודווקא דליכא הוכחה דנתן לו לשם מתנה."

מקורה של הלכה זו מדברי תשובת התרומת הדשן בסימן שי"ז שהפוסקים מרבים להביאה, שם נשאל התרומת הדשן:

שאלה: שמעון אוכל עם חמיו ראובן הוא ואשתו ב' שנים יותר על קצבת הזמן שהגביל לתת להם המזונות לאחר החתונה, ועתה בא ראובן ותבע מחתנו שיפרע לו המזונות עבורו ועבור אשתו של אותם שנים היתירות. השיב שמעון לא תבעת ממני כלום כל אותם הימים גם לא אמרת מעולם שדעתך ליטול ממני דמים כי כבר נתת לחתנך הראשון מזונות לו ולאשתו ב' או ג' שנים יותר על השנים שקצבת להם ולא תבעת ולא נטלת מהן כלום, וראובן השיב לא הפסדתי דיני בזה מה שנתתי כבר לחתני מה לך בזה לא רציתי למחול לך, הדין עם מי?

והשיב התרומת הדשן:

אבל אי לאו בדרך זה חייב שמעון לפרוע לחמיו תשלום מזונות שנתן לו לפי ברכת הבית, ולא מהני ליה למימר דהואיל ונתן כבר מזונות לחתנו הראשון בחנם יותר ממה שקבל עליו מסתמא גם לו בחנם נתן, דמשנה שלימה פ' מציאת האשה /כתובות סו ע"א/ הפוסק מעות לחתנו ומת חתנו אמרו חכמים יכול הוא שיאמר לאחיד הייתי רוצה ליתן לך אי אפשר ליתן, ותני עלה בגמ' אפי' הראשון עם הארץ והשני ת"ח, וה"ה נמי בנ"ד למפרע וק"ל.

בנוסף לדברי תרומת הדשן הנ"ל, יש להביא גם את דברי הרשב"א והר"ן העוסקים בהלוואה. וכך כותב הר"ן (על הרי"ף מסכת כתובות דף סג עמוד א):

וכי הרשב"א ז"ל בפי' אין בין המודר [דף לג ב] דכי אמר חנן אבד את מעותיו דוקא במפרש שמחמת מזונות שחייב לה בעלה הוא נותן לה דבכה"ג הוה ליה כפורע חובו של חבירו שהוא פטור לחנן כדאיתא בגמ' [שם] משום דמבריה ארי בעלמא הוא אבל פרנס סתם חוזר וגובה לפי שכל המפרנס סתם אינו מפרנס בתורת מתנה אלא בתורת הלוואה והויה לה כלותה ואכלה.

ואף שהר"ן חלק על הרשב"א בנקודה מסויימת, הוא לא חלק על העקרון שההנחה היא ש"בתורת מתנה [לא] קא עביד כדמוכח הנך ראיות דאייתי הרשב"א ז"ל."

על פי דברי תרומת הדשן פסק גם המהר"י בן לב במקרה קיצוני יותר (חלק א סימן עז) :

שאלה. ראובן נשא אלמנה והיה לה ילד קטן וזה האיש ראובן לקח הילד הקטן בביתו וכאב את בן ירצה גידלו והאכילו והלבישו והעמידו בבית הספר עד שהיה בן ט"ו שנים ויותר ואחר כך הנער היה מתעסק בקצת נכסים שלו ולא סר האיש ראובן מלפרנסו ומלהלבישו ויהי היום סגר ה' את יומו ומות עלה בחלוניו ונפטר לבית עולמו ונמצאו כל נכסיו של הנער ביד ראובן ועתה טוען ראובן שרוצה להפרע מכל מה שפזר על אותו הנער במאכלו ובמלבושיו וביתר ההוצאות וגם טוען ראובן שצוהו הנער לפני מותו קצת מנכסיו צדקות, וכן עשה ויש לו עדים שחלקם ונתנם, ושאל השואל אם הדין עם ראובן או עם יורשי הנער שאומרים שכל אותם השנים שהיה מאכילו ומלבישו על הסתם היה עושה כל זה ולא אמר מעולם שהיה רוצה פרעון מאותן ההוצאות זהו טופס השאלה.

ובתוך תשובתו כתב המהר"י בן לב :

מתוך דברים אלו היה נראה לכאורה ולפום ריהטא דהוא הדין בנדון דידן שזה האיש ראובן מעולם לא שאל מהנער כלום אם כן נראה שמחל אלא שראה אח"כ שמת הנער ועזב לקרוביו חילו חשב בלבבו מחשבות להפרע מההוצאות שהוציא על הנער ולפי דברי הרב הנז' היה נראה לכאורה דלאו כל כמיניה כיון שמחל פעם אחת וכד מעיינן שפיר אשכחי דלאו מילתא היא דאמרי משום דהרב ז"ל תרתי בעי חדא שיהיה רגילות ומנהג באותה המדינה שהעשירים שנותנים מזונות לחתנם שנה או שנתים יותר על הקצבה שקצבו להם ועוד שנולד כעס ומריבה ביניהם הא חדא לחוד או שנולד כעס ומריבה ביניהם ולא היה רגילות באותה העיר מהעשירים כנזכר או שהיה רגילות ומנהג העשירים כנזכר ולא שנולד כעס ומריבה ביניהם לא היה אומר הרב ז"ל דכיון דמחל פעם אחת שוב אינו יכול לחזור ולתבוע וא"כ בנידון דידן שלא יש רגילות ומנהג בעיר שיפרנס האדם את בן אשתו כל כך ימים ושנים ובפרט בהיות לו לנער על מה שיסמוך (ממון הקרובים) לא אמדי דעתיה לומר דמחמת שמת ונשארו הנכסים לקרובים חשב בלבו לקחת ההוצאות שהוציא באומרו הלא טוב הם לו משיאכלו זרים כחו דודאי הרב ז"ל תרתי בעי ובמעט התבוננות יראה המעיין דהדין עמו וצדקו דבריו דבחדא מנייהו לא אמדי דעתיה ודברים אלו ברורים הם :

מבואר מדבריו שאף במקום שדרכם של אבות עשירים לזון ולפרנס חתנם או את בן האישה, אין לנו לדחות את תביעתם שישלמו להם חזרה כספים שנתנו בטענה שהכסף הזה ניתן במתנה (עייין בפסקי בתי הדין, בפסק דינם של הדיינים הרב יוסף שלום אלישיב הרב אליעזר גולדשמיד והרב שאול ישראלי זצ"ל בפסקי הדין הרבניים חלק ח' משנת תש"ל).

ומכאן, שגם כאשר מדובר בקרובי משפחה טענת מתנה אינה מתקבלת.

בביאור הסתירה צריך לומר, כפי שכתב הישועות יעקב, שאכן לגבי מתנה מועטת יש הבדל בין קרוב משפחה – שם ההנחה שמדובר במתנה (כגון במקדש אחותו), לבין אדם שאינו קרוב שם ההנחה שאין זו מתנה (כגון מקדש אשה שלא חלים בה קידושין שאינה אחותו).

לעומת זאת, לגבי מתנה מרובה, או בדבר שאין דרכם של קרובים ואפילו אחים ליתן במתנה, פסק השולחן ערוך שטענת מתנה היא טענה גרועה והמקבל חייב להחזיר את הממון שקיבל.

כך גם כתב הרב יועזר אריאל שליט"א ("כספים שניתנו לקרוב משפחה מתנה או הלוואה", תחומין כרך כ"ז):

הסכום שהתקבל מכל אח מסתכם ברבבות שקלים זהו סכום מופרז שכל עוד לא פורש שניתן לשם מתנה הוא ניתן כהלוואה ולא כמתנה.

לסיכום – במתנה בסכומים גדולים, אף בין בני משפחה אין להניח שבסתמא ניתנו הדברים כמתנה, אלא יש להניח שניתנו בהלוואה.

1. יתכן שהדברים לא היו מוחלטים וברורים

למרות שהתובע, המקבל, הציג את הדברים, כאילו מבחינתו הדבר ברור ומוחלט שמדובר היה במתנה, לדעתנו, ולאחר שמיעת הצדדים עולה בהחלט האפשרות שהדברים נותרו עמומים ולא חד-משמעיים.

נציין, שבשלב מסויים של הדיון – המקבל עצמו הודה שייתכן שהפגישה במגה היתה לפני מתן 100,000 ₪ (למרות שבשלב אחר אמר שהיתה אחריו). אין ספק שהנותן הביע את הקושי שלו במתן הכספים, אך יתכן מאוד שלאור ההרגשה של התובע שהכספים מגיעים לו לאור ההבטחה, הוא פירש את הדברים כאילו יש בסופו של דבר הסכמה למתנה.

הנותן אמר לאורך הדיון פעמים רבות שאמר שהוא "יעזור". בית הדין מקבל את הפרשנות של הנותן שניסוח זה, אין משמעותו בהכרח מתן מתנה – והוא בהחלט יכול להתפרש כהלוואה לזמן ארוך ללא ריבית. הלוואה כזו היא עזרה גדולה מאוד, ששווה עשרות אלפי שקלים.

אנו קובעים באופן ברור כי כל עוד לא היתה הסכמה מלאה וברורה – על המקבל להשיב את הכספים. אנו מציעים למקבל להפנים, שיתכן שלא הבין את הדברים לאשורם.

זאת ועוד, יתכן שהמקבל מרגיש כי הגורם לכך שהוא התבקש כעת להשיב את הכספים, הוא גורם חיצוני. אך עליו לדעת, שגם כך, כל עוד לא נאמר לו במפורש שהדברים מתנה גמורה – חובתו העקרונית היא להשיב את הכספים – לכשירחיב.

להלן נסביר, שגם אם נאמר לו במפורש שהכסף ניתן במתנה, אך בליבו חשב הנותן שמדובר על הלוואה עד שירחיב ה' למקבל הוא ישיב לו את הכספים, יש מקום לחייב את ההשבה.

2. דברים שבלב - במתנה

לטענת המקבל, קיבל את הכספים במתנה. אמנם, נטיית בית הדין היא, שגם אילו היינו מקבלים את הגרסה העובדתית של המקבל, על פיה אמר לו אחיו שהוא מסכים לתת את הכספים במתנה, הדברים לא היו גמורים בדעתו של האח הנותן.

הנותן תיאור את הקושי שלו לתת את הכספים, ושהוא ביטא – אולי לפי טענת המקבל – באופן לא מספיק ברור ומוחלט את העובדה שהוא מצפה לקבל את הכספים בחזרה.

קיימת אפשרות משמעותית, שאף אם המקבל צודק בתיאור הדברים שנאמרו לו במפורש, הרי בליבו לא גמר הנותן לתת את הכספים במתנה. נצרך גם את דבריה של אשתו של הנותן. היא כמובן אינה יודעת מה נאמר בין בעלה-הנותן ובין אחיו-המקבל, אך היא תיארה את הדברים שנאמרו לה. התרשמות בית הדין היא שייכתן מאוד שלנותן קשה היה לומר לאחיו המקבל את הדברים בצורה חד משמעית. למעשה אין לדעת מה נאמר בדיוק. מה שכן ניתן להניח, וכך התרשם בית הדין, שהנותן לא רצה לתת את הכספים כהלוואה ללא פירעון, והוא כן ציפה לפירעון ההלוואה כשיירווח לתובע.

לכאורה, מה שקובע הוא מה שנאמר, על פי הכלל ההלכתי ש"דברים שבלב – אינם דברים". אומנם, לשיטת כמה ראשונים, כלל זה נאמר דווקא במכר, שם יש שני צדדים לעסקה, וכל צד מסתמך על דברי חברו ומתחייב לאור הדברים שנאמרים במפורש. לעומת זאת, במתנה בה צד אחד הוא המחליט הבלעדי, יש מקום להכריע את הדין על פי המתרחש בליבו של אדם. וכך הביא הרמ"א בשם יש אומרים את שיטת כמה מן הראשונים, שבמתנה אומרים דברים שבלב - הוו דברים (רמ"א חושן משפט סימן רז, סעיף ד): "וי"א דבמתנה דברים שבלב הויין דברים".

וכתב הסמ"ע (שם, ס"ק י)

הטעם, דדוקא במכר דקיבל מעות מסתמא גמר ומקני אם לא דפירש, משא"כ במתנה דהוא בחנם, דאומדן דעת כל דהו מבטל המעשה ואמרין ביה דלא גמר בדעתו ליתנו לו בחנם.

נמצא אם כן, שגם אם המקבל הבין מאחיו שהוא מסכים לתת לו את הכסף במתנה, כיוון שלדעת בית הדין לא גמר בליבו לעשות כן (אלא רק שלא אמר את הדברים באופן ברור מחמת עדינותו היתרה) – לשיטת כמה מן הראשונים, יש ללכת אחר דעתו ולא אחר דבריו.

ח. עשיית עושר ולא במשפט

את הביטוי במשפט הישראלי הקרוי "עשיית עושר ולא במשפט" טבע השופט ש"ז חשין. הוא מבוסס על הפסוק בספר ירמיהו: "קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל" (ירמיהו יז, יא).

הדברים אף עוגנו בחקיקה (חוק עשיית עושר ולא במשפט, תשל"ט-1979) שם נקבע בסעי' 1:

1. (א) מי שקיבל שלא על פי זכות שבדין נכס, שירות או טובת הנאה אחרת (להלן - הזוכה) שבאו לו מאדם אחר (להלן - המזוכה), חייב להשיב למזכה את הזכיה, ואם השבה בעין בלתי אפשרית או בלתי סבירה - לשלם לו את שוויה.

(ב) אחת היא אם באה הזכיה מפעולת הזוכה, מפעולת המזכה או בדרך אחרת.

המשפט העברי דן בעניין עשיית העושר ולא במשפט בכמה הקשרים. כדוגמאות לנושא זה נוכל לציין את המשנה במסכת בבא קמא (דף יט עמוד ב):

מתני'. כיצד השן מועדת? לאכול את הראוי לה. הבהמה מועדת לאכול פירות וירקות. אכלה כסות או כלים - משלם חצי נזק. במה דברים אמורים - ברשות הניזק, אבל ברשות הרבים - פטור. ואם נהנית - משלמת מה שנהנית. כיצד משלמת מה שנהנית? אכלה מתוך הרחבה - משלמת מה שנהנית, מצדי הרחבה - משלמת מה שהזיקה; מפתח החנות - משלמת מה שנהנית, מתוך החנות - משלמת מה שהזיקה".

הרי לנו שאף כאשר פטור בעל השור מחיובי נזק, כיוון שנהנה בכך שבהמתו אכלה ממון חברו, הוא חייב בדמי ההנאה. דוגמא נוספת מובאת בברייתא במסכת חולין (דף קלא עמוד ב):

הרי שאנסו בית המלך גרנו אם בחובו חייב לעשר אם באנפרות פטור מלעשר.

אדם שהפריש מעשרות עבור הכהן והשלטונות לקחו ממנו, נמצא שחובו נפרע למלך על חשבון המעשר שהיה ראוי להינתן לכוהנים, והוא חייב להשיב לכוהנים מה שנהנה. מקורו של החיוב וגדריו נידונו בספרות חוקרי המשפט העברי, ד"ר איתמר ורהפטיג ביאר בהרחבה נושא זה (במאמרו בשנתון המשפט העברי ט-י, עמוד 197) וכתב:

מקור חיובו של הנהנה ואופיו סתומים הם ולא נידונו בתלמוד. לא ברור אפילו אם החיוב מהתורה או מדרבנן. הדין מניח לפי אומד הדעת כי כל מי שנהנה מסכים לשלם דמי הנאתו, אילו היה הנתבע נשאל מראש ודאי היה מסכים לשלם לכן גם עכשיו לאחר שנהנה אנו מחייבים אותו כאילו הסכים מראש אף שלא נשאל ולא הסכים.

לדיון כאן נסתפק בהבהרה שגם באותם המצבים שאדם מוצא עצמו נהנה מנכס הזולת בלא שהייתה לו כוונה ליהנות, ההלכה, וגם המשפט הנוהג, מחייבים אותו לשלם את אשר זכה מן ההפקר מנכסי חברו.

צריך לומר שאם היה הנותן אומר במפורש שהוא נותן לאחיו את הכסף במתנה גמורה לא היה מקום להעלות את שאלת עשיית עושר ולא במשפט. אלא שלטענת הנותן מעולם לא אמר לאחיו במפורש שהסכום 100,000 ₪ הנו במתנה. יתירה מזו, גם אם נקבל את טענת האח המקבל שכך הוא הבין בעיקר על פי התנהגות אחיו בעבר, ואכן עובדה היא שהאח הרבה לתת לו מתנות מתוך רצון כן לעזור לאחיו התאום בעיתות מצוקה, הרי שאחיזה בטענה זו כשנוצר ספק על סכום הכסף הגדול הזה היא בחינה מסוימת של בקשה לעשות עושר ולא במשפט.

ט. מקום שאין נוהגים להשביע

לכאורה, לשיטת שער המשפט, היה מקום להשביע את האח המקבל הטוען שהכסף ניתן מתנה שבועת היסט ולפטור אותו על ידי שבועתו על טענת מתנה כדין כופר הכל.

אלא שאין אנו נוהגים כיום בשבועות של בית הדין.

בשו"ת דברי מלכיאל (חלק ב סימן קעג) דן בדין מי שאינו רוצה או אינו יכול להשביעו וכתב:

ומה שנסתפק כת"ר אם סמכו על הדיין לפשר קרוב לדין. וע"פ ד"ת צריך הנתבע לישבע וליפטר. מה נקרא בזה קרוב לדין. ומ"ש השבות יעקב דקרוב לדין היינו שליש פחות. לא שייך כאן. דשם איירי בלא שבועה. והנה מנהג הדיינים הזקנים לתת בעד שבועה ערך שליש מכפי הטענה. ונראה שהמקור לזה הוא מהשבוי"י הנ"ל. אבל באמת לא דמי דשם איירי בלא שבועה וכנ"ל.

והוסיף הדברי מלכיאל:

הנה מאז ניתנה עלי משא ההוראה אני נוהג באופן כזה. דהנה בפשרה כזו יש שני דרכים. הדרך האחד לשום כמה שווה השבועה לאיש זה היינו כמה היה נותן כדי להיפטר ממנה. וזה תלוי בערך האיש המחויב השבועה. ובערך השבועה אם לפי **אומדנא טענתו חזקה** ויכול לישבע או לא. והדרך השני לפי העניין כי לפעמים ניכר שהוא דין מרומה והתביעה אין בה ממש או להיפוך שהנתבע כופר בשקר.

ובדין ההכרח לדון כפי טענות בית הדין וכמו שכתב הרמב"ם ובחושן משפט סי' ט"ו שבזמן הזה אסור לדון על פי אומדנא. אבל כשהדיין מפשר ביניהם אסור לו לחייב את הזכאי באמת. ומוטל עליו לתת לתובע רק דבר מועט בעד תביעתו אם נראה לדיין שאין בה ממש. או אם דברי הנתבע אין בהם ממש צריך לוותר לו רק דבר מועט מהתביעה. ובכה"ג שייך גם סברת הדרך הראשון. כי כיון שהדיין מרגיש שהאמת עם התובע א"כ הנתבע אין יכול לישבע השבועה המוטלת עליו כי תהא לשקר. ושפיר השבועה שוה הרבה. כי בעד כל הון אין ראוי שישבע איש לשקר ח"ו.

מדבריו עולה, שסכום הפשרה מושפע גם מנטיית בית הדין בהיבט העובדתי.

י. זמן החזרת ההלוואה

האח הנותן הכריז בבית הדין: "אני לא לוחץ אבל כאשר תוכל בעזר ה' אני מצפה שתחזיר לי. כרגע הוא לא יכול בעזרת ה' כשהמצב ישתפר שיש לי את המאה אלף שקלים".

האם יכול בית הדין להשאיר בידיו של האח המקבל, ולתת בידיו בלבד את ההחלטה מתי מצבו ייחשב כמשופר וראוי להשיב את ההלוואה. כמובן אילו היה התובע מקבל את ההצעה של בית הדין ומכריז, כמו שניתן היה לצפות, שישב את הכסף שניתן לו, כשירווח לו - לא היינו נכנסים לכל הסוגייה הזו. אך לאור סירובו, יש להתייחס לסוגיה זו גם כן.

בספר פתחי תשובה (חושן משפט סימן מב ס"ק ח), דן בשטר שכתוב בו שהמלווה ייפרע בתוך כמה שנים, והביא בעניין זה תשובת בעל הבית אפרים חלק חושן משפט סימן ע"ה:

בשטר שכתוב בו שנתחייב לפרוע אחר כמה שנים, לכאורה יש לדמות למתחייב לפרוע בפסח, שמחויב בפסח הבא ראשון ואינו יכול לומר אפרענו בפסח הבא אחר כמה שנים, דאם כן השטר בטל לגמרי, ובכהאי גוונא לא אמרינן יד בעל השטר על התחתונה, והכי

נמי יהיה מחויב לפרוע אחר שלש שנים שהוא הפחות שבלשון זה [ענין מה שכתבתי לקמן סימן ס' סעיף ג' ס"ק (ז') (ו')]. אולם יש לחלק בין הך דהכא לההיא דפסח. וגם יש שכתבו שם הטעם דמסתמא מתחייב לעשות בזמן ראשון, מה שאין כן הכא לא שייך הך טעמא. ונראה דיש לדון בזה לפי מנהג המקום ולשער כפי הרגילות שמאחרין הלואה כזו לפי ערך הממון ולפי מה שהוא אדם, ואם הוא בענין שאין לתלות במנהג המקום, נראה דמחויב לשלם לו על כל פנים אחר תשע שנים, דכל שהוא מגיע לסכום עשר אסוכי מסכי להו, וכהאי גוונא אמרינן בב"ב דף קס"ו [ע"ב] לענין אסתרי וזוזי כו', עכ"ד עש"ה:

הטעם לקבוע שם זמן מינימלי של שלש שנים הוא משום שהוא הפחות בלשון של כמה שנים שהוא בוודאי יותר משנתיים.

במקרה שלפנינו אנו עוסקים בצורך לבחון מתי אפשר לצפות שיש שינוי במצבו הכלכלי של הלווה שהרי שינוי במצבו הולם את המושג "לכשירווח". יכולים להיות כמה גורמים לשינוי כמו סיום לימודיו וקבלת עבודה מכניסה, קבלת כספים ממקורות שונים וכד'.

לא ניתן לקבוע מראש מועד בו "יירווח" לתובע, ואף לא ניתן לקבוע מראש קריטריונים להגדרת מצב זה. עניין זה נתון לשיקול דעתו של בית הדין שידון בעניין.

למעשה, זכותו של הנתבע-הנותן, לפנות לבית דין של תורה בכל עת שיראה לו שמצבו של האחר המקבל, התובע מאפשר לו לפרוע את החוב, שכן רווח לו. הנותן יוכל לגשת לבית הדין בהסתמך על פסק דין זה, ובית הדין ידון האם הגיע מועד הפירעון.

יא. סיכום השיקולים ההלכתיים

חזקתם של כספים שניתנים בין אנשים, וביחס לכספים בסכומים גדולים – אף בין קרובי משפחה, שאינם ניתנים בתורת מתנה, אלא בתורת הלוואה.

התובע-המקבל טוען טענת מתנה. נחלקו האחרונים האם טענת מתנה של המקבל מתקבלת גם כשאין לו מיגו (שיכול היה לטעון לא לוויית או פרעתל). לדעת בית הדין, אין בנדון דידן מיגו. לדעת הש"ך, אינו נאמן בלא טענת מיגו ועל כן אינו נאמן כאן, ולדעת שער המשפט נאמן בטענת מתנה גם ללא מיגו.

גם לדעת השער המשפט – חייב שבועה. מנהג בתי הדין לחייב בתורת פשרה חיוב חלקי כפדיון השבועה. היקף החיוב, על פי שיקול דעת בית הדין.

בנדון דידן, ייתכן מאוד שהמקבל לא הבין את הנתבע והדברים נותרו עמומים – בכגון זו, ודאי חייב לשלם.

יש לצרף גם את השיטות בראשונים, שבמתנה אומרים – דברים שבלב הוו דברים. בית הדין נוטה לכך שהנותן התכוון לתת את הכספים על מנת שיקבל אותם בחזרה כשיירווח למקבל.

לאור כל האמור – אין לפטור את המקבל.

אילו הדברים היו מגיעים לפני בית דין זה, במצב שבו היה בית דין זה קובע שהגיע מועד הפירעון (מצבו הכלכלי של המקבל מאפשר לו פירעון ברווח), בית הדין היה מחייב חיוב חלקי כנהוג במצב בו יש חיוב שבועה, ובמקרה דידון לדעת הרוב היה מחייב את רוב הסכום, ולדעת המיעוט את כל הסכום. בפועל, בית הדין משאיר זאת להחלטת בית הדין בפניו תידון השאלה של מועד הפירעון.

לאחר סיכומו של פסק הדין, לא נוכל שלא להביע את התפעלותנו מרוחב ליבו ועדינותו של האח הנותן. לא נוכל גם להימנע מלהסתייג נחרצות מבחירתו של המקבל שלא לבחור להתחייב לשלם לכשירחיב לו, גם אם לדעתו הוא פטור לחלוטין. וכי לא ראוי אחיו להכרת הטוב על כל הטוב שהוא הרעיף עליו?

60,000 ₪ נתן לו אחיו במתנה, ובנוסף נתן 100,000 ₪ לזמן ארוך שלא ידוע מתי יגיע, וללא ריבית (דבר השווה עשרות אלפי שקלים). גם אם חושב המקבל שהסיבה לעימות כיום היא כזו או אחרת, עולה השאלה - וכי הכרת הטוב כלפי אחיו שכעת מרגיש צורך לתובעו מכל סיבה שהיא, אינה מצדיקה להתחייב מרצון להשיב את הכסף - לא כעת - אלא לכשירחיב! תמוה הדבר עד למאוד. למרות האמור, בית הדין פרס את המצע ההלכתי, ללא התייחסות להיבט המוסרי - שהוא מוטל על המקבל עצמו בלבד.

יב. החלטה:

1. אנו דוחים את תביעתו של התובע, המקבל, לקבוע שהכסף ניתן במתנה.
2. הנתבע, הנותן, יוכל לתבוע את המקבל לדין תורה, בכל עת שיראה לו שמצבו הכלכלי של המקבל מאפשר לו פירעון הכסף ברווח.
3. בית הדין שידון בעניין, יכריע האם הגיע זמן הפירעון, ולאור כלל השיקולים ההלכתיים ההלכתיים שהעלינו, מהו הסכום אותו צריך המקבל לשלם.
4. פסק הדין ניתן ביום חמישי כז באייר תשע"ד, 27 במאי 2014.

ובזאת באנו על החתום

הרב סיני לוי

הרב שלמה אישון, אב"ד

הרב אהרן כ"ץ

פסק דין משלים

יג. רקע

בית הדין נתן פסק דין, במחלוקת שבין הצדדים.
שני הצדדים פנו אל בית הדין בבקשה שבית הדין ייתן כעת פסק דין שקובע באופן סופי כיצד יוכרע הסכסוך, כאשר בהסכמת האם, העניין יסודר במסגרת צוואתה.
בשלב זה, בית הדין מבקש להביע את הערכתו למשפחה כולה: לתובע, לנתבע ולאימם, על ההבנה שאין זה נכון להשאיר סכסוכים לא פתורים בתוך המשפחה, ועל החיפוש למצא דרך לפתור את אי ההבנה בצורה הגונה לטובת כל הצדדים.

יד. דיון והכרעה

בית הדין מבקש להבהיר, שלא ניתן היה לתת בשלב זה פסק דין קונקרטי, כיוון שאף לפי דעת הנתבע אין בסיס לתביעה עכשווית.
על פי דעת הרוב בית הדין, כאשר הנתבע יהיה במצב של רווחה, עליו לשלם את רוב הסכום של 100,000 ₪, כאשר ההחלטה המדוייקת ניתנה לבית הדין שיכריע בקיומו של תנאי זה.
הצדדים הודיעו כאמור, שהם מבקשים הנחיה לפתרון מוגדר מראש של הסכסוך ביניהם, במסגרת צוואת האם.

לאחר שיקול דעת, לדעת בית הדין, הדרך המתאימה לסיום הסכסוך במצב זה, היא חלוקת רכוש האם, לאחר מאה ועשרים שנה (אי"ה שתבורך ותאריך ימים בשלווה ונחת), בדרך הבאה:

ראשית, יקבל הנתבע סך של 100,000 ₪ צמוד למדד המחירים לצרכן כאשר תאריך הבסיס הוא 5/2014. הסכום המקסימאלי שיועבר לזכות הנתבע, יהיה 200,000 ₪, אף אם הצמדה למדד המחירים תגיע לתוצאה גבוהה יותר.
לאחר מכן יחלקו הצדדים את כספי הירושה, בשווה (או בדרך אחרת על פי הוראת האם).

יש להבהיר, שהכרעה זו, אינה דומה לזיכוי מלא של הנתבע בסכום הכסף המלא. הכרעה זו דומה לתשלום של מחצית הסכום (מוצמד למדד יוקר המחיה) על ידי התובע עצמו. שכן, אילו לאחר חלוקת הירושה, היה נדרש התובע לשלם את הסכום המלא, הרי שהפער בין הצדדים היה – כפול¹. ההצמדה למדד, היא ההגינות הבסיסית. לא הגיוני שבעוד עשרות שנים, יקבל הנתבע סכום שלא יהיה לו כל ערך ריאלי. בנדון דידן, אין בדבר כל חשש איסור ריבית, כיוון שהכסף כלל לא נפרע מן הבן המקבל ישירות. עם זאת, הגבלנו את הסכום ל200,000 ₪ כך שלא יוצר מצב שהנתבע קיבל לידיו על חשבון התובע, יותר מ100,000 ₪. כיוון שהאם אינה חלק מן הבוררות, המלצת בית הדין היא, שעל מנת שלהכרעתנו זו תהיה תוקף הלכתי ומשפטי ללא עוררין, העניין יעוגן בצוואת האם.

טו. החלטה

1. בחלוקת הירושה של האם לאחר 120, ראשית, יקבל הנתבע סך של 100,000 ₪ צמוד למדד המחירים לצרכן כאשר תאריך הבסיס הוא 5/2014. בכל מקרה, הסכום המקסימאלי שיועבר לזכות הנתבע בגין החלטה זו יהיה 200,000 ₪, אף אם הצמדה למדד המחירים תגיע לתוצאה גבוהה יותר. לאחר מכן יחלקו הצדדים את כספי הירושה, בשווה (או בדרך אחרת על פי הוראת האם).
2. אם צוואת האם לא תכתב בהתאם לאמור, ישלם התובע לנתבע מתוך כספי הירושה את הסכום הנדרש על מנת להגיע לאותה תוצאה
3. בית הדין ממליץ לאם לעגן החלטה זו בצוואה.
4. ההחלטה ניתנה ביום יג' בסיוון תשע"ד, 11 ליוני 2014.

ובזאת באנו על החתום

הרב סיני לוי

הרב שלמה אישון, אב"ד

הרב אהרן כ"ץ

¹ ניתן דוגמה להמחשה: לאחר ירושה בשווי של 1 מ' ₪, כל צד היה מקבל 500 א' ₪ - בהנחה ששני האחים יורשים בשווה. לאחר מכן, היה משלם התובע 100 א' ₪, התוצאה הייתה 400 א' לתובע, 600 א' לנתבע. לעומת זאת, על פי ההכרעה שלפנינו - עבור ירושה בשווי של 1 מ' ₪ לדוגמה, החלוקה תהיה 450 א' לתובע, 550 א' לנתבע.